

TÉMA

Kiss Károly Miklós:

Szexualitás és hatalom

„Az esernyő és a varrógép találkozása a boncasztalon”¹

1. Folyosó²

A kezdet.

Az a *vágy* motoszkál bennem is, amivel Foucault felüti *A diskurzus rendjét*. Nem elkezdeni, csak szembetalálkozni egy diskurzus labirintusában az olvasóval, egy olyan labirintusban, amelybe bizonyos szövegek olvasása csúsztatott, egy olyan diskurzusban, amelyből kitörölhetetlen bizonyos szövegek mormogása a háttérben. E szövegek mentén találkozni, elcsúszni egymás mellett, meghökkenve összeütközni. Elkerülni a beavatás kényelmetlen és az autoritás játékát automatikusan működtető szituációját.

„Észrevétlen szerettem volna belopakodni mai előadásomba, valamint azokba az előadásaimba is, amelyeket talán hosszú évek során fogok itt tartani. Nem felszólalni akartam, inkább azt szerettem volna, hogy beburkoljon a szó, és magával ragadjon, túl minden lehetséges kezdésen. Szerettem volna azt észlelni, hogy amikor megszólalok, már réges-rég megelőzött egy névtelen hang: így csak tovább kellett volna fűznöm a mondatot, folytatnom, anélkül, hogy észrevennék, befészkelném magam réseibe, mintha csak egy pillanatra elhallgatva jelt adna. Nem volna kezdet tehát, nem tőlem származna a beszéd, csupán véletlen eleme volnék, apró hézag, az elnémulás lehetséges tere.”
(Foucault, 1991, 868.old).

---

¹ A cím egyértelműen kijelöli e szöveg terepét: egyfajta gondolati labirintus, hangos mormogás Michel Foucault: *A szexualitás története* című könyve mentén. Természetesen nem kerülhető el (elsősorban a foucault-i hatalom felfogás kapcsán), hogy ne érintsem más műveit. A szöveg ívét a lábjegyzeteléssel éppúgy mint a különböző irányokból való újból és újbóli nekirugaszkodásokkal próbálom megtörni. Egyúttal fel is hívnám az olvasó figyelmét e lábjegyzetekre, ahová olykor lényegi állítások szorultak ki, kicsit megtörve a központi és marginális szokásos rendjét.

² Itt szeretnék köszönetet mondani Kiss Baláznak, aki (írásaival éppúgy mint személyesen) tévelygéseimben sokat segített, folyamatosan elbizonytalanítva és újabb útvesztőkbe vezérelve; és külön megköszönni e labirintus metaforát.

TÉMA

Foucault ellenáll a szisztematikus feltárás és ismertetés szándékának. Olvashatjuk, gondolkodhatunk és beszélhetünk róla különböző nézőpontokból, de a különféle szemlélődések nem fognak egységes keretbe simulni. Természetesen átrostálhatjuk műveit saját elméleti és világnézeti keretünk rácsán, sémáinkban elrendezve, magunk számára fogyaszthatóvá téve; hiszen folyamatosan szaporodnak az egymás mellett gyakran elbeszélő Foucault-interpretációk.

Mást kísérlek meg. Megpróbálok kicsúszni a tudományos értekezés elvárt sémáinak szorításából. Nem érdekel e szándék sikerességének lehetősége (vagy lehetetlensége). Barangolni *vágyok*. Az állandó újrakezdésből megszöni a magam labirintusát. Wittgensteint parafrázálva: Foucault "útvesztő, utak labirintusa. Jössz az egyik oldalról és kiismered magad; másfelől jössz ugyanoda, és nem ismered többé ki magad." (Wittgenstein, 1998, 125.old. [203.§]).

Foucault gondolkodásunk (kultúránk?, nyelvünk?) határmezsgyéit vizsgálja, e határok által körbetapogatva az egyént meghatározó mechanizmusokat. Nem gondolkodásunk hagyományos sémái által meghatározott tartalomból, központi magból kiindulva, melyek finom fátylat terítve szét homályossá teszik, elmossák a horizontot, hanem a határok állandó áthágásának játékból merítve. Azt vizsgálva, hogy különböző szituációkban milyen határokat húzunk, ki húz határokat, milyen szemszögből, milyen pozícióból, egyszóval a határok kialakításának folyamatait, a határhúzás(ok) ökonómiáját. Ennek lenyomata Foucault műveinek³ témaválasztása: a téboly, a betegség-egészség, a büntetés, a szexualitás, illetve azok a képzetek, fogalmi keretek, amik az ezekkel kapcsolatos gondolkodást meghatározzák és működtetik; kultúránk olyan mezsgyéi, amik sokkal inkább meghatározó jegyei, mint a hagyományosan lényegi magvaként tálalt jellemzők. De a szexualitás terepén belül is ez szervezi Foucault vizsgálódását. Azokat a határokat kifeszítő korlátozásokat veszi szemügyre, amelyek behatárolnak, osztályoznak, besorolnak; a szexualitás megengedett vagy tiltott, normális vagy abnormális,

---

³ Nem kívánok kitérni arra, hogy a *szerző* és a *mű* (társadalomtudományi gondolkodásban éppúgy mint az irodalomkritikában) bevett fogalmi mennyiben használhatók Foucault esetében (utálnék Foucault e problémakörrel kapcsolatos fejtegetésére: *Foucault: Mi a szerző* (1981), illetve *A diskurzus rendje* 874-875.o. (1991)). Több

TÉMA

női vagy férfi, felnőtt vagy gyermek formáit,⁴ illetve e korlátozások működésének lehetőségfeltételeit.

2.Folyosó

Elindulhatunk *A szexualitás története* mondandójának szokásos félreértéséből.

Foucault a szexualitásról alkotott hagyományos történettel szembehelyezkedve gyökeresen más folyamatokat vetít elénk, és épp e szembehelyezkedést értheti félre a felszínes olvasó,⁵ a represszió egyszerű tagadásaként értelmezve a foucault-i megközelítést.

A hagyományos történet a hatalom, tudás, szexualitás közti kapcsolat középpontjába a repressziót emeli. E szerint a 17. századig a szexualitás szabadon burjánzott, mígnem a viktoriánus polgárság korszaka kialakította azokat a tiltó és kirekesztő mechanizmusokat, amellyel a szexualitást láncra verték, s beléfojtva a szót semlegesítették titkait.

„A szexualitás gondosan bezárkózik, az otthon falai közé szorul. Kisajátítja a családot; kizárólag a nemzés funkciójára korlátozódik. Körülötte néma csönd. Ettől fogva az utódokat nemző házaspár a szabály. A házaspár a modell, a norma, az igazság letéteményese, és csakis a házaspárnak van joga, hogy beszéljen a titokról. Mind a társadalmi térben, mind otthon, a négy fal között, egyetlen elismert, hasznos hajtó és termékeny színhelye van csak a szexualitásnak: a szülők hálószobája. Minden, ami ezen kívül van, ködbe vész.” (Foucault, 1996, 7.old.)

Ennek lenne folytatása a modern kor felszabadító küzdelme, "a szexualitás is felkerül a jövőendő célkitűzéseinek listájára" (Foucault, 1996, 10. old.). E felszabadító küzdelem a tudomány berkeiből (orvostudomány, pszichológia, pszichoanalízis) indítva támadását az elnyomó nyelv és társadalmi gyakorlatok ellen, a politika színterébe

---

elemzés született már arról, hogy Foucault mennyire felel meg e kategóriák elvárt homogenitásának, kontinuitásának, akár a hatalomról, akár az intézmények szerepéről vallott felfogásának változására gondolunk.

⁴ „At that time I had it in mind to write two parallel histories:..., a history of how various forms of circumscription were brought into effect within the field of sexuality (forms of sexuality that are permitted or forbidden, normal or abnormal, male or female, adult or child)” M. Foucault 1980. 184.o.

⁵ Amit csak erősít az Atlantisz kiadás hátoldalán olvasható ismertető fülszöveg. A könyvből kiragadott idézet a kontextus hiányában teljesen félrevezető.

TÉMA

emelte a kérdést. A küzdelem tétje az emberi szabadság és kiteljesedés, az ember igazságának kimondása lett.

„Azért beszélünk annyit a represszióról, mert csak így kapcsolhatjuk össze tapintatosan azt, amit - mert félünk a nevetségességtől, és keserűséggel tölt el bennünket a történelem - másként dehogyan mernénk egymás mellé helyezni: nevezetesen a forradalmat meg a boldogságot; vagyis a forradalmat meg egy másik, szebb, fiatalabb testet; a forradalmat meg a gyönyört. Szembefordulni a hatalommal, kimondani az igazságot, sok-sok élvezetet ígérni; összekapcsolni a megvilágosodást, a felszabadulást és a megsokszorozódó élvezetet, olyan diskurzust találni, amely egyszerre fejezi ki a tudásvágyat, a törvény megváltoztatásának a vágyát és a reményt, hogy egyszer mégiscsak eljutunk a gyönyörök kertjébe - íme, alighanem ez az oka annak, hogy megátalkodottan csakis a represszióra hivatkozva akarunk beszélni a szexualitásról.”⁶ (Foucault, 1996, 10. old.)

A fenti idézet hangsúlyaiból is kitetszik, hogy Foucault a represszió hipotézisét megkerülve más történetet tár elénk. Ez azonban nem egyszerűen az elnyomás tagadását jelenti, hanem a tiltás, elnyomás, kirekesztés mechanizmusai mögött húzódó, azokat működtető átfogó "stratégia" vizsgálatát. Foucault felhívja a figyelmünket arra, hogy a represszió hipotézise szerint - a 17. században kiépülő "elnyomó mechanizmussal" párhuzamosan hihetetlen diskurzív robbanásnak lehetünk tanúi, a szexualitással kapcsolatos beszédek rohamos szaporodásának. A 18. és 19. század folyamán a szexualitással foglalkozó diskurzusok szaporodását serkentő több gócpont is kialakult. Ilyen a gyermeki szexualitás, a körötte kialakult intézményekkel, melyek közül talán a legszembetűnőbb a pedagógia, és megfigyelő-hálózattal, melynek elemei az orvos, a pedagógus, a szülő és később a pszichiáter. Másik gócpont az orvostudomány, mely az idegbetegségek vizsgálatán keresztül lép be a szexualitás szavakba öntésének nagy folyamatába. De ilyen gócpont a pszichiátria a perverziók vizsgálatával és leírásával, vagy az igazságszolgáltatás, amely a "természetellenes bűnök" homogén "doboz" helyett a büntethető eltévelyedések cizellált rendszerét dolgozza ki.

---

⁶ Ne feledjük, hogy Foucault a '70-es évek elején-közepén írta ezt a könyvet, amikor '68 szexuális forradalma friss élmény volt.

TÉMA

„Mindez lehetővé tette, hogy a hatalmi formák intenzitásának fokozása összekapcsolódjék a diskurzusok megszorodásával.” (Foucault, 1996, 33. old.)

Tehát nem az a fontos, hogy tiltják-e vagy sem a szexualitást, hogy adott szituációban milyen aktuális határok mentén rendeződnek a szabad és tilos terei, hogy sterilizáljuk-e ennek mentén a nyelvet; hanem az, hogy a szexualitásról a nyilvánosság különböző fórumain folyamatosan beszélnek. Azt kell vizsgálni, hogy kik, mikor, hol, milyen szempontból beszélnek a szexualitásról, hogy milyen mechanizmusok és intézmények kényszerítenek bennünket arra, hogy a szexualitásról beszéljünk, titkunkat, lényegünket kutatva vizsgálat alá vonjuk, nemiségünkkel kapcsolatban mindent szavakba foglaljunk; vagyis a szexualitás diskurzussá való alakításának a folyamatát kell vizsgálnunk. A diskurzussá alakítás folyamatában az elnyomó, tiltó mechanizmusok csak "alkatrészek", helyi, pillanatnyi taktikák elemei.

„A történelmi véletlen sokkal inkább a "viktoriánus puritanizmus" szemérmessége; ez a szemérmesség, mindenestre, váratlan bonyodalom, kifinomult túlzás, taktikai fordulat a szexualitás szavakba foglalásának nagy folyamatában.” (Foucault, 1996, 24 .old.)

Egy újszerű hatalomfelfogás rajzolódik ki és e hatalomfelfogás alapján újfajta, igen intenzív és hatékony hatalmi mechanizmusok sejlenek fel a represszió hipotézisének takaró fátyla mögül. Ez lehetővé teszi, hogy azt vizsgálhassuk, hogy a hatalom milyen mechanizmusok segítségével és milyen csatornákon jut el a test legapróbb részletéig, a magatartásformák legjelentéktelenebb elemeihez.

3. Folyosó

Kezdjük talán *A szexualitás története* alcímének⁷ magyar fordításával. Az Atlantisz kiadás alcíme: *A tudás akarása*.⁸ Ez a fordítás és az eredeti alcím lehetlenyi eltérése teret

---

⁷ Ehhez tudni kell, hogy Foucault egy hat kötetből álló művet akart írni *A szexualitás története* címmel. Az egyes könyvek különböző alcímekkel jelentek meg. Halála előtt azonban csak négy kötet készült el a hatból. A vizsgálódás irányát, terepét vázolta fel az első kötetben, ami magyarul is megjelent (az eredeti kiadás 1976-ban jelent meg). E kötet alcíméről van szó.

TÉMA

adhat az értelmezés játékanak, a mű egyik lényeges állítása sejlik fel ez apró hézagban. Az eredeti alcím: *La volonté de savoir*⁹, amit helyesebb volna a kevésbé esztétikus, de tartalmilag megfelelőbb *Tudniakarásnak*¹⁰ fordítani. Mi az a lényegi különbség, amiért e fejtegetésbe kezdtem? *A tudás akarása* inkább az eredményre utal, vagyis a megfelelő technikákkal megszerezhető tudás birtoklásának a vágyát sugallja. Ez nem lenne különösebben eredeti gondolat, hiszen a hagyományos hatalomfelfogás épp erre épül, a tudás birtoklása és kisajátítása a hatalom forrása. Ezzel szemben a *tudniakarás* egyfajta folyamatot hangsúlyoz. Ez az a folyamat, ami megteremtette az embert, mint "nagy titokgyárat", ami arra kényszerít, hogy magunkat állandóan kutassuk és meghatározzuk, létrehozta a psziché roppant technológiáját¹¹. *A tudniakarás* azokra a kényszerekre utal, amelyek az önmagunkról megfogalmazható tudás vágyát mozgatják. Ez a vágy nem a végeredményre kíváncsi, hanem állandó nekirugaszkodásra készítet, hogy megfogalmazzuk titkainkat, szavakba öntsük legbensőbb gondolatainkat és vágyainkat. Újra és újra elemezzük, rendszerezük és besoroljuk magunkat. Mércéket állítunk (állít elénk) és folyton résen léve figyeljük az eltéréseket. A törekvés a fontos, állandóan csak magunk megfogalmazásának folyamatában vagyunk. E folyamat egyik legfontosabb terepe a szexualitás.

„Vagyis a modern társadalmakat nem az jellemzi, hogy valamilyen módon homályban akarják tartani a szexualitást, hanem az, hogy szakadatlanul beszélni kénytelenek róla, úgy tálalva a dolgot, mintha titok volna, mintha maga volna a titok.” (Foucault, 1996, 38. old.)

---

⁸ A kötetet Ádám Péter fordította. Az itt következő apró kritikai megjegyzésem ellenére is minden tisztelemmel e heroikus vállalkozásé.

⁹ A bevett angol fordítás például hüen követi az eredeti alcím jelentését (már amennyire fordítástól ez elvárható): *The will to know*.

¹⁰ Ezt a fordítást használja írásaiban Kiss Balázs, és *A diskurzus rendje* fordításában Török Gábor is.

¹¹ "There came into being a vast technology of the psyche, which become a characteristic feature of the nineteenth and twentieth centuries; it at once turned sex into the reality hidden behind rational consciousness and the sense to be decoded from madness..." M Foucault 1980. 185.old.

TÉMA

A *tudniakarás* "beszédkényszere" mozgatja a szexualitásról szóló diskurzusok rohamos szaporodását a 18. század óta. Ez egyben a hatalom térhódítását is jelenti: a diskurzív robbanással kiépülnek a test és az egyén megfigyelésének intézményei.

Itt érdemes bevonni egy másik fogalmat is e szellemi szöszmötölésbe. Foucault A diskurzus rendjében¹² bevezeti az *igazságakarás* (volonté de verité) fogalmát. Ez az igazságvágy a diskurzusok korlátozását és ellenőrzését lehetővé tevő egyik legfontosabb eljárás, amire Foucault felhívja a figyelmet:

„...föltételezem, hogy minden társadalomban ellenőrzik, kiválogatják, megszervezik a diskurzus termelését, majd a termékeket újra elosztják, mégpedig bizonyos számú eljárás szerint, amelyeknek az a szerepük, hogy csökkentsék a diskurzus veszélyeit, uralmukba kerítsék véletlenszerű megjelenését, kiküszöböljék súlyos, fenyegető anyagiságát.” (Foucault, 1991, 869. old.)

Egy diskurzus csak akkor nyer létjogosultságot, ha az igaz és hamis dichotómiájának területén helyezkedik el, ha a releváns diskurzusok (elsősorban tudományos, de az ezekhez igazodó mindennapi diskurzusok egyaránt) és társadalmi gyakorlatok által kijelölt mércék alapján eldönthető igaz vagy hamis voltak. Nincs helye a diskurzusok rendjében olyan szövegeknek, amelyekkel egy adott (nyelvi) közösség nem tud mit kezdeni, mert a diskurzusok így kijelölt határain kívül helyezkednek el.

Tehát kissé leegyszerűsítve, míg a *tudniakarás* a diskurzusok termelődését, szaporodását idézi elő, addig az igazság akarása, az *igazságvágy* korlátozza, gyomlálja a diskurzusokat, kijelölve a létrejövő diskurzusok lehetséges terepét.

4.Folyosó

Eredetileg e tanulmány alcímét azért adtam, mert a hatalom és szexualitás kapcsolatának stílusos felvezetését teszi lehetővé. Utóbb rájöttem, hogy a metafora mégsem elég frappáns, de a felvezetés épp ezáltal válik érdekesebbé. Kifejtem.

---

¹² A szexualitás történetének megjelenése előtt hat évvel a Collège de France-ban tartott székfoglaló előadásának szövege (1970).

TÉMA

Foucault *A szavak és a dolgok*¹³ előszavában kifejti, hogy a rend lehetősége és így a megértés feltétele, hogy az egymás mellé helyezett dolgok számára legyen egy tér, ahol mintegy közös helyük van, ahol szomszédságuk, tehát kapcsolatuk értelmet nyerhet. Ennek metaforája *Az esernyő és a varrógép találkozása a boncaszalon*¹⁴, ahol az össze nem illő tárgyak újszerű kapcsolatát és rendjét a boncaszaltal tere teszi lehetővé. Ennek alapján azt a teret kell megkeresnünk, ahol a hatalom és a szexualitás összekapcsolódik. Azért nem tökéletes a metafora, mert itt nem a megszokott rendezési sémáinknak ellentmondó, meghökkentő "házassításról" van szó, hiszen a hatalom és szexualitás összekapcsolódásáról szól a hagyományos represszió-hipotézis is. Ami mégis használhatóvá teszi, hogy e fogalmak újszerű összekapcsolása csak egy másfajta terepen érhető. Tehát összefoglalva: azt a teret kell megtalálnunk, amelyben a hatalom és a szexualitás újszerű kapcsolata lehetővé válik.¹⁵

Ez a tér pedig egyfelől a diskurzus tere (a diskurzusokat szabályozó intézményekkel), másfelől pedig a test (a testet uraló psziché fentebb említett technológiájával).¹⁶

5. Folyosó

Ideje, hogy vizsgálódásunk horizontjára emeljük a hatalom-tudás-szexualitás hármasszefonódását, kapcsolatrendszerét. Már az előzőekben említettem, hogy a foucault-i hatalomfelfogás nem a hatalom és tudás megszokott kapcsolatából építkezik, nem a tudás birtoklása a hatalom forrása; nem szemben álló fogalmakról van szó, melyek meghatározó kapcsolata a küzdelem, a konfliktus. A tudás elosztása már eleve annak meghatározásától függ, hogy mi számít tudásnak.¹⁷ Tehát az ezt meghatározó mechanizmu-

---

¹³ Köszönet Kiss Balázsnak, aki *A szavak és a dolgok* előszavának kéziratos fordítását a Társadalomelméleti Kollégium kurzusán rendelkezésünkre bocsátotta. Az eredeti mű: M. Foucault: *Les Mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*. Gallimard, Párizs, 1966.

¹⁴ Foucault az előszóban hivatkozik Lautréamont e definíciójára, amit a szürrealizmusról fogalmazott meg.

¹⁵ Foucault-val együtt úgy vélem, hogy e kapcsolat nem a társadalmi valóságban feszülő adottság, hanem konstrukció, s csak e konstruktív jellegének leplezése mutatja ilyen adottságként. Sőt, a későbbiekben még tovább élezem ezt az állítást.

¹⁶ Ezt a két terepet gyúrja össze a modernitás nagy találmánya: az identitás.

¹⁷ Itt utalni szeretnék Wittgensteinre. Mit jelent például egy szót (jelentését) tudni? Tisztában lenni a használatával adott nyelvjátékokban, azokkal a szabályokkal, amelyek a használatát működtetik; és e szabályok nem véglegesen leszúrt "útjelző karók", amik egyértelműen meghúzzák a nyelvjáték határait, hanem szokások, amelyek

TÉMA

sokat kell vizsgálnunk. "A tudás és a hatalom egyszerűen ugyanannak a kérdésnek két oldala: ki dönti el, mi a tudás? Illetve: ki tudja, mit kell eldönteni?" (Lyotard, 1993, 10.old.). A megismerési sémák és a hatalom taktikai megtestesülései, az egyes alávetési formák szorosan összefüggenek, kölcsönösen meghatározzák egymást.¹⁸ Ezeket nevezi Foucault a hatalom-tudás "lokális gócainak" (ilyen például a gyóntatóatya és a bűnbánó, a lelki tanácsadó és a hívő, a pedagógus és a gyermek, az orvos (vagy később a pszichiáter) és a beteg közti viszony).

„Itt a különféle diskurzusformák (önvizsgálat, vallatás, vallomás, értelmezések, beszélgetések) valamiféle állandó ingamozgással sodorják magukkal - a megzabolázandó "testiség" jegyében - a különböző alávetési formákat és megismerési sémákat.”
(Foucault, 1996, 101.old.)

Tehát a tudás-hatalom pillanatnyi és helyi eloszlásai mögött húzódó mechanizmusokat kell vizsgálni, amelyek az uralom árapályát mozgatják a szexualitás rendjében.

„Sokkal inkább azoknak a módosulásoknak a sémáját kell megkeresnünk, amelyek az erőviszonyok játékának közvetlen következményei. A "hatalom-megosztások", a "tudás-kiszajátítások" mindig csupán pillanatnyi keresztmetszetei a legerősebb elem halmozott megerősödése, a viszony megfordulása, vagy mindkét elem egyidejű növekedése által jellemzett folyamatnak. A hatalom-tudás viszonyai korántsem végérvényes megosztási formák, hanem az "átalakulások mátrixai".”(Foucault, 1996, 101. old.)

Úgyis fogalmazhatnánk, hogy a hatalom és tudás ugyanannak az éremnek két oldala; és ez az érem a *tudniakarás*¹⁹, az a tudásvágy, ami előidézi, hogy mindent számbavegyünk, megvizsgáljunk, osztályozzunk és a lehető legsokoldalúbban körüljárjuk, ezáltal lehetővé téve a dokumentálást, illetve az elosztás és visszatartás mecha-

---

magukban a nyelvjátékokban alakulnak. (Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*) Ha a nyelvjáték helyett a diskurzus szót használtam volna, egyértelműbb lenne a gondolat rokonsága a foucault-i hatalomfelfogással.

¹⁸ Ezért használja Foucault a hatalom-tudás szókapcsolatot, ami nem csak egyszerűen két jelenség egymásmellé állítása, hanem egy sajátos fogalom.

¹⁹ A tudniakarás, ami a gyónás, a lelki-szellemi vezetés és a pedagógia mezejében született.

TÉMA

nizmusait. Mindez felértékeli a testet mint a tudás tárgyát és a hatalmi viszonyok alkotóelemét.

Ennek a tudásvágynak, a hatalom-tudás mechanizmusainak működési terepe, "tartópillére" a szexualitás. És itt nem a "nemiszervek ősi játékát" kell érteni alatta, hanem annak jelentésekkel való megterhelődését, telítődését. A nemiség diskurzivitását. Arról a szexualitásról van szó, amit éppen a beszédkényszer hozott létre. A szexualitás nem az "ősi emberi jellemzők" egyike, ami a hatalom játékában mindig hányódott, és a titkok, a tudás kimeríthetetlen tárházaként adódott. A szexualitás konstrukció. A 17. század végén keletkező folyamatok hozták létre, megteremtve a lehetőségét újfajta, intenzív és igen hatékony hatalmi mechanizmusok működésének. A szexualitás illetve az újszerű hatalom-tudás jelensége együtt teremtődött a "tudniakarással" fémjelzett folyamatban.

„Egyszerűen ezt a nevet adhatjuk egy bizonyos történelmi stratégiának és mechanizmusnak: nem olyan realitás ez, amelyet alulról kinkeservesen próbálunk megragadni, hanem olyan hatalmas hálózati felület, amelyen a testek izgatása, az élvezetek fokozása, az ezek kimondására való ösztönzés, az ismeretek kialakulása, az ellenőrzési formák és az ellenállások megerősödése a tudás és a hatalom néhány nagy stratégiája szerint láncolódik egymásba.” (Foucault, 1996, 109. old.)

6. folyosó

Még egyszer a hatalomról.²⁰

Foucault a korábbi börtönkönyvben²¹ már lefekteti annak a hatalomfelfogásnak az alapjait, melynek keretei között *A szexualitás történetét* megírja. Ezt a panoptikon²²

---

²⁰ A foucault-i hatalomfelfogás kitűnő áttekintését adja Kiss Balázs írásaiban; elsősorban *Michel Foucault hatalomfelfogásáról* című tanulmányában, de itt említhető még *Michel Foucault és a szimbolizáció* című írása is.

²¹ M. Foucault *Felügyelet és büntetés. A börtön története* című könyvére (1990) utalok. Az eredeti kiadást *A szexualitás történetét* megelőző évben 1975-ben adták ki: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Éditions Gallimard 1975

²² Foucault Jeremy Bentham (1748-1832) *Panoptikonjára* hivatkozik (amit a 18 században adtak ki) Bentham börtön-tervét téve meg a modern hatalom működésének paradigmaticus példájává. Bentham egy kör-körös épület tervét vázolja fel, amelyben az elítéltek a köröcikkeket alkotó cellákban helyezkednek el, így az állandó megfi-

TÉMA

metaforájából (és valóságából) bontja ki. A panoptikon egy olyan térszerkezet, amely lehetővé teszi az alany állandó megfigyelését. A *tudniakadás* mechanizmusaiban létrejövő diskurzusok sokasága alkotja azt a terepet, amely az emberi individuumban teljes átláthatóságát biztosítja. A szexualitás az a keret, amire ráfeszülve működhetnek e diskurzusok. Ehhez szükséges a szexualitás részletes "kidolgozása". Ennek a folyamatnak fontos elemei a test (kezdvén a női testtel) medikalizálása, a gyermeki szexualitás pedagógizálása, a fajfenntartó magatartásformák szocializálása, és a perverz életformák pszichiátrizálása, a perverziók "periódusos rendszerének" kidolgozása. A "modern ember" önmagát figyeli. Minden tettünket, gondolatunkat, vágyunkat megdolgozzuk a *tudniakadás* zászlaja alatt, hogy azok (és ezzel mi magunk is) elemezhetővé, megismerhetővé, besorolhatóvá váljanak. Ennek központi eleme a norma. A normákhoz mérjük magunkat, mindig figyelve az eltérésekre.

„A modern ember tehát miközben térben és időben individualizálódik - egyébként először a történelemben - egyben belsőleg testi és lelki tehetségek, képességek, fakultások összességékként jelenik meg, mégpedig úgy, hogy mindezekre vonatkozóan mindjárt hozzá is méretek a normához.” (Kiss, 1994a, 50. old.)

Ezek a normák nem merev határok, a sokasodó diskurzusokban alakulnak, és éppen a diskurzusok résztvevői (már magával a részvétellel) működtetik, tartják fenn azokat.²³

A szexualitás történetének A módszer című fejezetében (Foucault, 1996, 94-105. old.) Foucault a lényeges jellemzői segítségével körvonalazza hatalom-képét. Ezek áttekintése segíthet megérteni e hatalom-koncepciót.

A hatalom nem birtokolható, kisajátítható entitás, hanem folytonosan változó viszonyrendszer.

---

gyelésükre elég egyetlen őr, aki a középben lévő helységekből az összes cellát átlátja. A fény kívülről jön át a cellákon, mintegy állandóan átvilágítva a rabok minden mozdulatát. E tervben az az igazán ördögi, hogy nincs is szükség a középben lévő őr tényleges jelenlétére (akit a sötét szobájában nem is látnak a rabok), az önfegyelmézést elvégzi a folytonos megfigyelés, az állandó átláthatóság tudata. Ez a modern hatalom működésének metaforája, de egyben az intézmények térszerkezetében megtestesülő valóság is (ami Foucault vizsgálódásainak egyik kiindulópontja volt).

TÉMA

A hatalom viszonyrendszere nem külsődleges az egyéb viszonyoktól (a gazdaság, oktatás, szexualitás stb. viszonyrendszereitől), hanem ezekre épül, szerves része e viszonyoknak. E viszonyrendszerekben működik, illetve ezen viszonyrendszerek szerkezetét, megosztásait azok hatalmi vetülete teszi lehetővé.

A hatalom "alulról jön". A társadalmi diskurzusok egyes szereplői magukban működtetik azokat a mechanizmusokat, amikről fentebb szóltam. A hagyományos alá-fölérendeltségi viszonyok csupán e folyamatok taktikai fordulatainak aktuális kikristályosodásai.²⁴

A hatalmi viszonyok intencionálisak, célirányosak, e célokat és ezek mentén kirajzolódó stratégiákat azonban nem fogalmazzák meg, nem koordinálják egyéni vagy kollektív aktorok. A helyi taktikák, a nyilvános diskurzusok egyes szereplőinek "lépései" hordozzák e stratégiákat.

Végezetül, az ellenállás a hatalom része, szükséges kiegészítője. Az ellenállások igen heterogének és szerteágazóak lehetnek, de mindig is a hatalom aktuális viszonyrendszereihez kapcsolódnak; illetve a hatalmi viszonyok mindig is az ellenállási pontok heterogén és mozgékony terében jönnek létre. Az ellenállási pontok megoszlásainak hullámváltozása olykor létrehozhat tömeges és bináris osztóvonalakat, nagy társadalmi törésvonalakat, vagy forrongó gócpontokat, azonban többnyire inkább helyi és átmeneti megosztásokat, törésvonalakat, formáló erőket alkotnak.

---

²³ Itt visszautalnék korábbi fejtegetéseimre a wittgensteini nyelvjáratokról.

²⁴ Hogy kicsit operacionalizáljam ezeket az állításokat, hozok egy példát. Tegyük fel, hogy Kiss Károly IX. keleti lakos megveri a feleségét. E tettben nem a családban hagyományosan elismert alá-fölérendeltségi viszonyok (férj-feleség, férfi-nő), vagy gazdasági meghatározottságok a lényegesek, hanem azok a mechanizmusok, amik ezeket az oppozíciókat létrehozzák, az hogy a társadalmi beszédek különféle fórumain kirajzolódó minták, normák (a mosóporreklámok háziasszonyától, Zámbo Jimmy érzelmesen búgó, romantikus karakteréig) miként válnak bizonyos hatalmi mechanizmusok "tartófelületeivé". Miből és miként építi föl többé vagy kevésbé tudatosan Kiss Károly (illetve másik oldalról e tettet elszenvető neje) azt a személyiséget, aminek eleme az aktuális uralmi viszony kicsapódása, és ezen aktuálisan kikristályosuló uralmi viszony eredménye a feltett cselekmény.

TÉMA

Irodalomjegyzék

- Foucault, Michel (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, 1991. július
- Foucault, Michel: *Előszó a „Les Mots et les choses”-ból* fordítás - kézirat, Kiss Balázs
- Foucault, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest.
- Gordon, Colin [szerk.] (1980): *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*. By Michel Foucault. Pantheon Books, New York.
- Liotard, Jean-Francois (1993): *A posztmodern állapot*. in: Habermas, Jürgen - Lyotard, Jean-Francois - Rorty, Richard: *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Kiss Balázs (1994a): Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi szemle* 1994/1. 43-68. o.
- Kiss Balázs (1994b): Michel Foucault és a szimbolizáció. In: Kapitány Ágnes és Gábor: *„Jelbeszéd az életünk”* Osiris - Századvég, Budapest.
- Wittgenstein, Ludwig (1998): *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest.